

MESNEVÎ ŞERHLERİNDE SÖZDEN MA'NÂYA YORUM FARKLILIKLARI

Ahmet TANYILDIZ *

ÖZET

Metnin en küçük parçası olan sestem başlayarak ele alan klâsik şerhler, yorumu asla göz ardı etmez. Bir metin üzerine yapılan farklı şerhlerde yorumlama daha bir önem kazanır. Dolayısıyla şerhlerde aranan temel nitelik de ma'nâyı özgün yorumlarla çözmek olmalıdır. Çalışmamızda Mesnevî'nin ilk cildi esas alınacak ve kimi şârihlerin sözden ma'nâyâ uzanan çizgide aynı kavramları yorumlama biçimleri arasındaki farklılıklara değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî ve şerhleri, söz ve anlam, yorum farklılıkları.

INTERPRETATION DIFFERENCES FROM WORD TO MEANING IN MESNEVÎ COMMENTERIES

ABSTRACT

Classical commentaries, which are the smallest parts of texts begins from voice and extends, never omit interpretation. Different commentaries on one text make interpretation much more important. The basic qualification demanded from these commentaries should be their success of giving best interpretations of aimed meaning. In this study, some commentators' ways of interpretation on the same concepts will be evaluated on the basis of first volume of Mesnevî.

Key Words: Mesnevî and commentaries, word and meaning, interpretation differences.

---

* Okutman; Erciyes Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü,
ahmedasad@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Giriş

Üslûp ve muhtevasıyla edebiyatımızı etkileyen Mesnevî'nin, farklı zamanlarda yapılmış yirmiye yakın şerhi, onun kültür dünyamızın en çok yorumlanan eserlerinden biri olduğunu göstermektedir. İlk beytinin¹, ilk on sekiz beytinin², eserin bir kısmının³, tamamının⁴, hatta tartışmalı yedinci cildinin de⁵ şerhedildiği bu irfân hazinesi eser, yüzyıllar boyu dinî-tasavvufî-edebî anlamda rağbet görmüştür.

Mesnevî'ye yapılan şerhlerde, başta dinî eserler olmak üzere ahlâkî, felsefî ve edebî kaynaklar kullanılarak okuyucu bilgilendirilmiştir. Yazıldığı dönemin sosyal ve kültürel yaşamından izler taşıdığı açık olan bu şerhler, aynı zamanda işlenen konunun mahiyetine göre ilmî ve felsefî anlamda zengin birer yorum hazinesidir. Zira şârihler Mesnevî'nin hemen her alana temas eden engin fikir birikimini yorumlayabilmek için söz konusu alanlarda kendilerini geliştirmişler, konu ile ilgili

¹ Çelebioğlu Amil, (1998) "Muhtelif Şerhlere Göre Mesnevî'nin İlk Beyti ile İlgili Düşünceler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 525-545; Kaplan, Mehmet (1976) *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul, Dergâh Yayınları, s. 109-116.

² Ateş Ahmet (1953), "Mesnevî'nin Onsekiz Beytinin Ma'nâsı", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuat Köprülü Armağanı*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, s. 36-50; Ateş Ahmet (1369) "Âgâz-ı Mesnevî, Ma'nâ-yı Hicdeh Beyt", (Çev: Tevfik Sübhânî), *Mevlânâ (Ezîdeğâh-ı Türkân u İrânîyân)*, s. 159-174, İnan Kültür Merkezi Yayınları, Ankara; Ayan Hüseyin (1986) "On Sekiz Beyte İki Türlü Bakış", I. Milli Mevlânâ Kongresi Bildirileri, s. 325-330; Duru, Necip Fazıl (2003) "Mevlevî Şeyhi Ağazâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk 18 Beytini Şerhi", *Tasavvuf*, Yıl 4, Temmuz-Aralık 2003, s. 151-175; Ceyhan Semih; Mustafa Topatan, (2008) *Mesnevî'nin Sırrı-Dibâce ve İlk On Sekiz Beyit Şerhi*, Hayykitap Yayınları, İstanbul; DEMİREL, Şener, (2009) *Dinle Neyden-Mesnevî'nin İlk Onsekiz Beytinin Türkçe Şerhleri*, Manas Yayınları, Elazığ.

³ İsmail Hakkı Bursevî-*Rûhu'l-Mesnevî* (1725); Nev'î-*Şerh-i Dü Beyt-i Mesnevî*; Sarı Abdullah-*Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* (1660); Derviş İlmî-*Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî*, Hacı Pîri Efendi-*İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî*, Şeyh Gâlib-*Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî*.

⁴ Südü-yi Bosnevî- *Şerh-i Mesnevî* (1595), Surûrî Efendi-*Şerh-i Mesnevî*; Şem'ullâh Şem'î-*Şerh-i Mesnevî* (1600); Seyyid Ebussu'ûd bin Seyyid Sa'dullah El-Hüseynî El-Kayserî-*Şerh-i Mesnevî*, Abidin Paşa-*Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-yi Şerîf* (1907), Ahmed Avnî Konuk-*Mesnevî-i Şerîf Şerhi* (1938), Kenan Rifâî-*Şerhli Mesnevî-yi Şerîf* (1950), Tahirü'l-Mevlevî (sonrasında Şefik Can)-*Mesnevî Şerhi*(1951), Abdülbaki Gölpınarlı- *Mesnevî Tercümesi ve Şerhi*.

⁵ İsmail Rusûhî-yi Ankaravî, *Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûretü'l-Maârif* (1631); Şefik Can, Şâkir Mehmed Efendi(ö.1836), Hâfız Mehmed Efendi ve Ferruh Efendi (ö.1840) gibi şârihlerin de VII. cilde şerh yazdıklarını belirtmektedir(2004: 380).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009

temel ve yardımcı kaynaklara da atıflarda bulunmayı ihmal etmemişlerdir. Dolayısıyla Mesnevî'nin irfânına dayanan şârihler, bir yandan kuşatıcı yorumlarıyla eseri okuyucuya sunmuş, bir yandan da tasavvuftan felsefeye, edebî anlatılardan gramer bilgisine, mitolojiden halk hekimliğine kadar geniş bir bilim-kültür dünyasını da takip ettiklerini göstermişlerdir.

Çalışmamızda üzerinde duracağımız eserler; Mesnevî'nin birinci cildi esas olmak kaydıyla Şem'ullâh Şem'î'nin *Şerh-i Mesnevî'si*, İsmail Rusûhî-i Ankaravî'nin *Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûretü'l-Maârif*'i ve Ahmed Avnî Konuk'un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'dir. Bu şerhlerin tercih edilmiş sebebi; üç eserin de Mesnevî'nin bütününe yapılan klâsik şerhler olması ve farklı yüzyıllarda yazılmalarına rağmen ilgili yerlerde görüleceği gibi yorumların farklılaştığı kısımlarda şârihlerin çoğunlukla ismen zikredilmiş olmasıdır. Şem'î'nin eseri, klâsik anlamda Türkçe ilk şerhtir. Ankaravî'nin eseri, ilmî özelliği ön plana çıkan ve en fazla rağbet gören şerhtir. Konuk'un eseri ise son dönemde yazılmasına rağmen klâsik mahiyette olan ve Ankaravî'nin fikirlerine paralel bir yöntemle Mesnevî'yi yorumladığı söylenen bir şerhtir. Dolayısıyla söz konusu bu özellikler, adı geçen şerhler üzerinde durmamıza sebep olmuştur.

Şerhlerde yorumlar, metnin anlam dünyası merkezinde şârihin bakış açısını içerir. Metnin kendisi, gerek görüldüyse kimi kelimelerin gramer yapıları, metnin tercümesi ve açıklaması genel itibariyle şerhlerin ortak özellikleridir. Şerhleri birbirinden ayıran asıl nokta ise kelime-ma'nâ çerçevesinde şekillenen değerlendirme biçimleridir. Şârihin yorumu, diğer şârihlerin fark edemedikleri ma'nâlara vurgu yapmak ve diğer şârihlere ait yorumları olumlu veya olumsuz olarak değerlendirmek şeklindedir. Fikirlerin örtüştüğü yerlerde ise umumiyetle herhangi bir açıklamaya ihtiyaç duyulmadan ilgili beyit yorumlanır. Biz de çalışmamızda, Mesnevî'deki bazı kavramların, adı geçen şârihlerin yorumlarına göre nasıl anlamlar kazandığına dikkat çekeceğiz. Kelimelerin yazım biçimleriyle anlam dünyaları arasındaki ilgi ve farklılıkların nasıl kurulduğunu veya bir kavramın sözlük anlamından mecâzî anlamına kadar hangi çerçevede ele alındığını gösteren

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

örnekleri, şârihlerin değişen yorumlama biçimleriyle somutlaştırmaya çalışacağız.

I. Hayrân Olmak

Geh çünan bü 'nmāyed u gāhī çünin

Cüz ki hayrānī nebāşed kār-ı dīn

“Bazen öyle görünür, bazen böyle. Dinin işi şaşkınlık vermekten başka bir şey değildir.”

Nī çünan hayran ki püşteş sūy-ı ust

Bel çünin hayran ki gark u mest-ı dust

“Hakk’a arkası dönük olan değil, Hakk’ın dostu ve sarhoşu olan hayrân ve şaşkındır.”

An yekîrâ rûy-ı ü şud sūy-ı dust

V'in yekîrâ rûy-ı ü hod rûy-ı ust

“Birinin yüzü dosta doğrudur ve diğerinin yüzü onun yüzüdür.” (Mesnevî 317-319)⁶

Yukarıdaki beyitlerde yer alan *hayrân* kelimesi şârihler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Metinde *hayrette kalmak, şaşkın olmak* anlamlarında kullanılan bu kelime Şem’î’de bir çeşit temkîn yorumuyla değerlendirilir. Hayrân olmaması gereken, bir sâliktir. Çünkü Allah’ın fiilleri kulun dar zihnine sığmayabilir. Bazen böyle görünür ve bazen de bunun zıddı olarak görünür. Yani Allah’ın fiillerinde kıyâs yoktur. Bu durumda bile O’nun sanat kaleminden âlem sahifesi üzerinde herhangi bir hataya rastlanmaz Dinin kârı hayrânlıktan başka bir şey değildir. Sözün özü emirlere uyup ve yasaklardan kaçınıp her durumda kazâya razı olup *teslîm makâm*da bulunmak ve daima niyâz edip her işte her şeyini O’na bırakarak *çün ve çirâ* gibi şüpheli sözlerden tamamıyla vazgeçmek gerekir. Kişi tam bir edep sahibi olup avâmın dostluğundan titizlikle sakınmalıdır. Hz. Mevlânâ bu sözyle, herkese itimat edip onları şeyh ve mürşit olarak kabul etmenin ma’kûl olmadığını belirtir. Zira mürşid suretinde olanların çoğu eksiktir. İblîs huylu bir

⁶ Çalışmamızda Mesnevî’nin beyit numaraları Ankaravî şerhindeki şekle göredir. Beyitlerin çevirisi bize aittir. Şerhlerden yapılan alıntılar ise şu kaynaklardan yapılmıştır: Şem’ullâh Şem’î, *Şerh-i Mesnevî*, Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi No: 6401; İsmail Rusûhî-i Ankaravî, *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, No: 1260; Konuk, Ahmed Avni, (2006), *Mesnevî-i Şerîf Şerhi I*, Kitabevi Yayınları, İstanbul; Konuk, Ahmed Avni, (2004), *Mesnevî-i Şerîf Şerhi II*, Gelenek Yayınları, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

bedbahtın hile tuzağına düşüp dalalet vadisinde şaşkın ve başıboş kalmamak için bu hususta son derece dikkatli olmak gerekir.⁷

Ankaravî'nin yorumu ise Allah'ın iradesini ön plana çıkarır niteliktedir. Ona göre, Allah'ın fiilleri bir tavır üzerinde olmadığı için akıl ve kıyasa sığmaz. Çünkü Allah *dilediğini yapar* (Hac, 18) ve *dilediğine hükmeder* (Mâide, 1). Kimi zaman ibadet edip tâatte bulunana ve mücâhede ve riyâzet yoluna gidene kerâmet, velâyet verir. Bununla beraber pek çok kişi de mücâhede etmeden müşâhede mertebesini bulur. Bazen mücâhede edip riyâzet yoluna gidenler visâlden mahrum kalabilirken bütün ömrünü küfür ve isyanla geçiren kişiyi hakîkate uçurur. Aynı şekilde ibadette velâyet mertebesine kavuşup halk arasında makbûl sayılan kişi, sonunda kâfir olur. Bu bakımdan bütün fen sahipleri dinin işlerinde hayrân ve mecnûndurlar.⁸

Bu beyitte Konuk'un yorumu Ankaravî'den pek farklı değildir. Yalnız ona göre bu mesele *kadere* ait bir sırdır. Bu

⁷ Hâk te'âlâ hazretinün ef'âli gâhî böyle görünür ve gâhî bunuñ zıdd u hilâfi görünür ya'nî ef'âl-i İlahiyyeye kıyâs yokdur bu vech üzere binümâyed fî'l-i muzâri' mechûl müfred-i müzekker gayıbdür ma'lûm itibâr olunduğı taqdîrece ma'nâ böyle olur Hâk sühbânehu ve te'âlâ hazreti kendünün ef'âlini gâhî böyle gösterür ve gâhî bunuñ zıddını gösterür böyle iken yine Şâni'-i biçünüñ şun'ı kaleminden şahâyif-i 'âlem üzere bir haâtâ vâkıf' olmadı [...] kâr-ı dîn hayrânlıkdan gayrı olmaz zübde-yi kelâm evâmire imtişâl ve nevâhiden ictinâb idüp cemî'-i huşûşda kazâya rızâ virüp maķâm-ı teslîmde olup dâyim tazarru' u niyâzda olup cemî'-i umürda her huşûşını aña tefvîz idüp çün u çirâ sözinden bi'l-külliyeye ferâgat idüp temâm edeble olup 'avâmuñ ihtilâf u muşâhabetinden ziyâde ictinâb ide Hâzret-i Mevlânâ bunda tenbîh ü işaret eyler ki herkese irâdet getürüp şeyh ü mürşid idinmek ma'ķül degüldür zîrâ mürşid şüretinde olanuñ ekşeri nâķışdur belki bu huşûşda ziyâde diķķat ü ihtimâm lâzımdur ki İblîs hüylü bir bedbahtuñ hilesi dâmına giriftâr olup vâdi-yi dâlâletde hayrân u sergerdân kalmaya (Şem'î 32b)

⁸ Gâh böyle gösterür ve gâh bunuñ zıddını gösterür dîn hayrânlıkdan gayrı olmaz ef'âl-i Hudâ evtîre-yi vâhîde üzere degüldür tâ 'aql u kıyâsa şığa *feķâle limâ yurîd*üdur ve *yef'alü mâyeşâ'u* ve *yaķkümü mâ yurîd* anuñ şân-ı şerîfnde zâhir ü bedîddür peş gâh olur ekşer-i 'ibâdet ü tât'at idene ve mücâhede vü riyâzet yolına gidene kerâmet ü velâyet virür ve kemâl-i vişâle irgürür ve gâh olur ki bîmücâhede çok kimseler müşâhede mertebesin bulur ve rüy-ı maķşûdi görür ve mücâhede eyleyenler ve riyâzet yolına gidenler maķrûm kalur görürsin ki nice kimse cemî'-i 'ömrini küfr ü 'iştâyânla geçürür ve mertebe-yi haķîkate uçurur meşelâ saħara-yı Fir'avn gibi ve ba'zılar daħı tât'at u 'ibâdet kıtur hattâ velâyet ü kerâmet mertebesin bulur ve 'inde'n-nâs maķbûl u müselleme aħırü'l-emr kâfir olur meşelâ Bel'am u Berişâ gibi *lâyüs'elü ammâ yef'alü* ve *hüm yüs'elünd*ur anuñçün küllü züfünün kâr-ı dînde hayrân u mecnûndur (Ankaravî 54a)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009

yüzden *sırr-ı kadere* nazaran dinin işi hayrânlıktan başka bir şey değildir(2006: 173).

Şârihlerin farklı söylemleri ikinci beyitte belirginleşir. Şem'î fenâfillâh merkezli bir hayrân tasavvur edip varlığını yok etmeyenin karşılaştığı tehlikeden söz eder. Arkası O'na dönük olan böyle bir hayrân gerekmez. O'ndan murat Allah'tır. Din işinde arkası Hakk'a ve yüzü dünya tarafına dönük olan hayrân lazım değildir. Çünkü böyle bir hayrân zarardan gayrı bir nesne görmez ve asla bir fayda elde edemez. Belki *dostun* mesti ve gârikı olan bir hayrân gerekir. Yani Allah aşkıyla müstağrak ve muhabbet şarâbıyla mest olup ezeli cemâlin müşahedesıyla hayrân olup ve varlığından hiçbir eser kalmamalıdır.⁹

Ankaravî iki farklı hayrân tasavvur eder. Ona göre Hakk'a arkası dönük olan değil, Hakk'ın dostu ve sarhoşu olan hayrân ve şaşkındır. Dinde hayrândan kasıt, arkası Hakk'a, yüzü halka dönük olan hayrân değildir. Belki ondan kasıt Dost'un mesti ve müstağrakıdır. Dinin hayrânı iki kısımdır. Bir kısmı *Hakk hayrânı* sûretindeki *halk hayrânı*dır. Bu hayrân *vücûd-ı mutlakın* muhabbetine maruz kalmıştır. Dinin ve yakîn ehlinin libasıyla ve mukaddes şeyhlerin kelâmıyla dünyadan vazgeçip dostlarla beraber olur. Halka dinden, takvâdan ve Allah yolundan bahseder. Diğer bir kısmı ise *Dost'un mesti ve müstağrakı* olmuşlardır. Kâinat ve mahlûkatı terk edip Allah rızası ile yetinmişlerdir. Daima aşk yolunda gitmişlerdir.¹⁰

Konuk ise hayrânı *sırr-ı kader ve nefis* kavramlarıyla izah eder. O da hayrânı ikiye ayırır. Biri, yüzünü Hakk'ın ezeli hükmü olan *sırr-ı kadere* çevirmiş ve Allah'ın kullarından

⁹ Ammâ buncılayın hayrân gerekmez ki anuñ arkası anuñ cânibinedür *âdan* murâd *Ĥudâdur kâr-ı dinde* arkası *Ĥak te'âlâ* hazreti tarafına ve yüzi dünyâ tarafına olan hayrân gerekmez zîrâ böyle hayrân zarardan gayrı bir nesne görmez ve hergiz bir fâyide bulmaz [...] belki buncılayın hayrân gerekdür ki düstuñ gârķ u mesti ola ya'nî 'ışķ-ı İlähi ile müstağrak ve şerâb-ı maĥabbet ile mest olup hayrân-ı müşâhede-yi cemâl-i lâyezâl ola ve vücûdından hergiz eşer qalmaya (Şem'î 32b)

¹⁰ Dinde hayrândan murâd ancılayın hayrân degül ki püştü *Ĥak cânibine* ve yüzi halk cânibinedür belki murâd olan ancılayın hayrândur ki düstuñ mest ü müstağrakıdır dîn hayrânı iki kışmdur bir kısmı hayrân-ı *Ĥak* şeklinde hayrân-ı halkıdır ve mu'riz-ı muĥabbet-i vücûd-ı mutlakıdır libâs-ı dîn ve zeyy-i ehl-i yakînle ve kelâm-ı meşâyih-ı güzînle selb-i dünyâ ve cem'-i eĥibbâ eyler ve halka dîn ü takvâdan ve râh-ı *Ĥudâdan* söyler ve bir kısmı daĥı mest ü müstağrak-ı dost olmuşlardır ve terk-i kâynât ü mahlûkât kılmişlar rızâ-yı Bârî ihtisâr itmışlerdür ve dâyimâ mezheb-i 'ışķ u muĥabbete gitmişlerdür (Ankaravî 54a)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

gizlenen bu *sırr-ı kader* hükümlerinin zâhir olmasından hayrete düşmüş olandır. Bu kısım, mahbûb-ı hakîkî olan Hak'ta boğulmuş ve onun tecelliyâtından sarhoş olmuştur. Diğer hayrân ise arkasını Hakk'a, yüzünü nefesine çevirmiş ve nefsânî hazlarda boğulup mest olmuştur. Bu durumlardan ilki "*hayret-i mahmûde*" ikincisi "*hayret-i mezmûme*"dir (2006: 173).

Üçüncü beyitte yorumlar metnin de etkisiyle karmaşıklaşır. Şem'î, iki hayrândan birini *sâhib-i tarîkat*, diğerini de yüzünde Hakk'ın vechini gösteren *ehl-i hakikat* kimse olarak şöyle tanımlar: Birinin yüzü *dost* canibine oldu. Bundan kasıt, Hakk'a müteveccih olan ve mâsivâdan kaçan tarikat ehlidir. Bir diğerinin yüzü Dost'un vechidir. Bundan kasıt, hakikat erbabının güzidesi olan biridir ki istiğrak mertebesinden ve vecd âleminden ayrı olmaz. *Rûydan* murat burada *zâttır*. *Dosttan* murat ise Hak'tır. Hz. Mevlânâ, mürşidin bu iki tâifeden olması gerektiğini bu beyitle tâlibe tenbih eder. Mürşit bu iki tâifeden ayrı olursa ona ittibâ etmek hiçbir vecihle câiz değildir. Yoksa dalâlet kesindir. Bu iki tâifeden biri Cenâb-ı Kibriyâ'ya müteveccih olanlar, diğeri ise Hak aşkında mest olup dehşete düşenlerdir.¹¹

Ankaravî ise iki hayrânı Şem'î'den farklı yorumlar. İsim vererek ve şerhinden birebir alıntı yaparak onun yorumunu eleştirir ve kendisinin kabul ettiği ma'nâyı daha evlâ görür: Dost'un mesti ve müstağrakı olan hayrânın yüzü, "*Kim hâlis olarak kendini Allah'a teslim edip güzel davranışlarda bulunursa*" (*Bakara, 112*) ayeti doğrultusunda Dost canibinedir. Arkası Hakk'a, yüzü halka dönük olan hayrânın yüzü ise, kendi yüzüdür. Yani kalbinin yüzü Hak cânibine değil mahlukiyet ve beşeriyetinin vechi yönüdür. Hak cânibine yönelmiş değildir. Surûrî'nin "*kendisinden fani olup Hüda'ya bağlandı. Teveccühünün tasarrufu Hudâ'dan olur.*" demesi o hayrânın yüzünün, *Dostun* yüzü olması anlamına gelir. Nitekim Şem'î de

¹¹ Ol birinüñ anuñ yüzi dost cânibine oldı ki murâd şâhib-ıtarîkatdur ki Hakk te'âlâ hazretine müteveccihdür ve mâsivâdan i'trâz idicidür [...] ve birinüñ hod anuñ vechi dostun vechidür ki murâd erbâb-ı hakikatün güzidesidür ki mertebe-yi istiğrak ve 'âlem-i vecdden cüdâ olmaz *rûydan* murâd bunda *zâttur dosttan* murâd Hakk sübhânehu ve te'âlâ hazretidür hazret-i Mevlânâ mürşidi yâ o tayifeden yâhud bu tayifeden gerekdür diyü tâlibe bu beytle tenbih eyler bu iki tayifeden gayrı olursa aña iktidâ vü mütâba'at hiç bir vechle câyiz degüldür ve illâ dalâlet mukarrerdür iki tayifenün biri müteveccih-i cenâb-ı Kibriyâ ve biri medhûş u mest-i 'ışk-ı Hudâdur (Şem'î 32b-33a)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

bu ma'nâyı kabul eder. "*Hakikat erbâbının güzidesi olan biridir ki istiğrak mertebesinden ve vecd âleminden ayrı olmaz*" demiştir. Ama bu ifadelerin, kelâmın siyak ve sibakına münasebeti azdır. Daha önce geçen "*nî çünan hayran ki püşteş sūy-ı dust=Hakk'a arkası dönük olan hayrân değil...*" beytiyle anlam bağı zorlaşır. İlki daha evlâdır.¹²

II. Meşveret Etmek

Ger dü se perrenderâ bendî behem

Berzemin mânend maḥbûs ezelem

"Eğer birkaç kuşu birbirine bağlasan, zeminde kalıp elemde mahpus kalırlar."

Meşveret dârend ser-püşîde ḥûb

Derkinâyet bâğalaḫ-efken meşûb

"Üstü kapalı bir şekilde, kinayeli ve yanlış anlaşılacak sözlerle meşveret ederler." (Mesnevî 1047-1048)

Yukarıdaki beyitlerde kuşların bağlanması imgesi ile meşveret etme kavramı şârihlerce farklı şekillerde yorumlanmıştır. Şem'î dolaylı olarak kuşların korunaklı bir yere sığınmakla ve mütevekkil olmakla tehlikelerden ve tuzaklardan sıyrılabileceklerini ifade eder. Ona göre eğer iki üç kuşu birbirine bağlasalar zemin üzere, zarar ve sıkıntıdan korunurlar. Çünkü hânelerinde gıdaları hazırdır. Gidip bir tuzağa düşmezler. Gizlice ve üstü kapalı meşveret etmeyi daha makul bulurlar. Yani kimsenin sırrını anlamaması için meşvereti kinâyeli bir şekilde yapmak gerekir. Muradın ne ise açığa çıkarmayıp ona benzer bir ifadeyi beyan etmek gerekir.¹³

¹² Mest ü müstağrak-ı düst olan hayrânun yüzi *men esleme vechehu lillâhi fehuve muḥsinün* âyetininüñ tıbkınca düst cânibine oldı ve ol birisi ki püşti Ḥaḫka ve yüzi ḫalka olan hayrândur ol hayrânun yüzi Ḥudânuñ kendü yüzidür ya'nî vech-i ḫalbi ḫod vech-i maḥlûkiyyeti ve beşeriyyeti cânibinedür Ḥaḫ cânibine müteveccih degüldür Surûrî Merḫûm *ezḫod fânî geşt ve beḤudâ peyvest taşarruf teveccüh ezân Ḥudâ şude*¹² dimesi o hayrânun yüzi ol düstun yüzidür dimek ma'nâsını müş'ir olur nitekim Şem'î daḫı bu ma'nâyâ zâhib olup *ve o birinün ḫod anun vechidür ki murâd erbâb-ı ḫaḫikatün güzidesidür ki mertebe-yi istiğrak ve âlem-i vecdden cüdâ olmaz dimişdür ve lakin siyak u sibakına münasebeti az gelür ve ma'nâlarun ne ḫubân hayrân ki püşteş sūy-ı dust* beytine katı müşkil olur fe'l-evvelü evlâ (Ankaravî 54a)

¹³ *Ger dü se perrenderâ bendî behem* eger iki üç kuşu biri birine bağlaya *berzemin mânend maḥbûs ezelem* per üzre elem ü zararadan maḥbûs u maḥfûz ḫalurlar zirâ ḫâmede gıdaları ḫâzırdur varup bir dâma giriftâr olmazlar *meşveret dârend ser-*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009

Söz konusu yorumun aksine Ankaravî, kuşları anlatımın merkezine alıp düşünme ve kurtulma eylemini onlarla şekillendirir. Mesela birkaç kuşu birbirine bağlasan zeminde kalıp uçmaktan mahrum olurlar. Kurtulmak için de hâl diliyle üstü kapalı meşveret ederler. Kuşları izleyenler, bunların sükûnetinden yola çıkarak kurtulmaktan ümitlerini kestiklerini ve zemine alıştıklarını düşünür. Hâlbuki kuşlar kurtulmak için hâl diliyle birbirlerine danışmaktadırlar. Kuşların çaba ve mücadelesini izleyenler ise, “Bunlar fikir birliği içinde değiller, birbirleriyle ittifakları yoktur, meşveret birlikle olur. Kavga ve tartışma düşmanlığı gösterir. Düşman düşmana nasıl yardımcı olur ve zıt zıddıyla nasıl ittifak eder?” diye düşünür. Metinde geçen *galat-efken mesûb* kavramı işte bu yanlış düşüncedir. Halbuki bu kuşların görünürdeki ihtilafları ittihâddır, zıtlıkları bütünüyle ittifâktır. Zira akli sâlim olan kişi, kuşların kurtulma konusunda ma'nen ittifâk ettiklerini düşünür. Akıllı ve bilgin kişi, kuşların bu remiz ve işaretlerini kavrayıp yeri geldiğinde şüpheli ve kinâyeli sözlerle konuşup sırrını açığa çıkarmaz. Şârih, Şem'î'yi eleştirerek mahalle uygun ma'nânın yukarıdaki ifadeler olduğunu belirtir.¹⁴

Konuk'un yorumu diğer iki şârihten de farklıdır. Merkezinde kuşların yer almadığı anlatım, kişinin yapmak

püşîde hûb mestür u ser-püşîde meşvereti hûb u ma'kül tutarlar *derkinâyet bâğala-efken meşûb* kinâyette ğalaṭ birağıcı ile meşûb u muhteliṭ ola ya'nî meşvereti kinâyette idüp sâmi'î ğalaṭa birağmak gerekdür ki tā kimse sırruña ittilâc bulmağa kâdir olmaya murâduñ ne ise anı keşf itmeyüp aña mânend bir nesneyi beyân itmek gerekdür (Şem'î 80b-81a)

¹⁴ Meselâ iki üç uçuncı kuşu biri birine bağlasañ pervâzda olmadan mahbûs olurlar bunlar meşveret tutarlar hâlâş olmak huşûşında lisân-ı hâlile ser-püşîde ya'nî mestür ve hûb-nâzır olanlara kinâyete eylemeklikde kırışmış ğalta bir ağaçlık ile bu perrendelerüñ nâzır olanlara kinâyette ğalaṭ-efken olmaları bir veçhle mümkün olur ki bunlar sâkin olurlar ve gâh biri birileriyle per-zenân iztirâblarından ceng ü cedel kıurlar pes hemân bunlara nâzır olanlar bunlaruñ sükûnlarından tevehhüm eyler ki bunlar hâlâşdan me'yûs oldılar ve zemînle ülfet ü ünsiyet kıldılar hâl bu ki bunlar lisân-ı hâlile hâlâş olmak huşûşında müşâvere de tutarlar ve eger bunlaruñ ceng ü cedellerin görseler yine tevehhüm iderler ki bunlar müttehidü'r-rây degüllerdür ve biri biriyle ittifâkları yokdur müşâvere ise ittihâd-ârâ ile olur ve ceng ü ihtilâf ise biri birine buğz u 'adâveti iş'âr kıılır pes 'aduv 'aduvva nice mu'în olur ve zıdd zıddile ne güne ittifâk kıılır ğalaṭ-efken meşûb işte bu kâr-ı mağlûbdur ki bunlaruñ bihasebi'z-zâhir olan ihtilâfî 'ayn-ı ittihâd ve te'zâdd u tenâzu'ı mağzâ ittifâkdur zirâ 'âkl-ı şâyib cezm eyler ki bunlar hâlâş huşûşında ma'nen müttefiklerdür pes 'âkıl u dâna olan oldur ki perrendelerden bu rumûz u işârâtı alup eger mağall-i iktizâ iderse ğalaṭ-endâzelik birle bu güne mu'amele kıılıp tā sırrını fâş itmeye bu mağalle münâsib olan ma'nâ budur (Ankaravî 112b)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

istediği bir fiili dostlarına danışması çerçevesinde şekillenir. Bir konu üzerinde söylenen düşünceler kuşların durumu gibidir. Mahrem olan kimselerle bir meseleyi tartışıp herkesin fikrini birbirine bağlamak, iki üç uçucu kuşu birbirine bağlamaya benzer. Kişi fikrini birine açarsa biri kendinin, diğeri arkadaşının fikri olmak üzere iki fikir ortaya konmuş olur. İki yakını ile paylaşırsa onlar da fikrini beyan eder. Yani yapılacak iş konusunda farklı fikirler ortaya konmuş olur. Bunlardan birini seçmek iş sahibinin reyine bakar ve o da ifşa edilmemiş bir sır halinde bulunur. İşte bu üç fikir, üç kuşa benzer. Bağlı olan kuşların zeminde mahpus kalıp uçamadıkları gibi bu fikirler de diğerine bağlanıp kaldığı ve hangisinin tercih edileceği meçhul olduğu için ortaya çıkmamış olur.

Konuk ikinci beyitteki *meşveret dârend=meşveret ettiler* ibaresini *meşveret dârîd=meşveret ediniz* biçiminde emir-istek kipi ile almıştır. Bu durumda anlam değişip okuyucuya hitaba dönüşmektedir. Anlam olarak da bir meseledeki sırrın gizli kalması için o meseleyi muhatabı tereddüde düşürecek söz ve kinâyelerle ve tamamıyla kapalı bir söylemle meşveret etmek gerekir, ifadesi ortaya çıkmış olacaktır(2006: 334-335).

III. Şeyh-i Dîn

Guft el-ma'nâ huvellah şeyh-i dîn

Baħr-ı ma'nihâ-yı Rabbu'l-âlemîn

“Âlemlerin Rabbi'nin ma'nâlar deryâsı olan dinin şeyhi, ‘Ma'nâ ancak Allah'tır’ dedi.” (Mesnevî 3375)

Beyitteki şeyh-i dîn kim olduğu şârihlere göre farklılık arz etmektedir. Şem'î'ye göre bu kişi *Sadreddîn-i Konevî* dir. Şârih beyitte konuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapar: Dinin şeyhi *o ma'nâ Allah'tır* dedi. O şeyh âlemlerin rabbi olan Allah'ın ma'nâlarının deryasıdır. Şeyhten murat *Şeyh Sadreddîn-i Konevî* dir.¹⁵

Ankaravî, selefinin ileri sürdüğü düşünceyi kabul etmez. Beyitte geçen *ma'nâ Allah'tır* sözünün bahsedilen zâtların eserlerinde açıkça geçmediğini belirtir. Ona göre

¹⁵ Güft el-ma'nâ huvellah şeyh-i dîn dînün şeyhi ol ma'nâ Allâhdur didi baħr-ı ma'nihâ-yı Rabbu'l-âlemîn ki ol şeyh âlemlerün Rabbisi olan Hüdânuñ ma'nâları deryâsıdır şeyhden murâd şeyh Sadreddîn-i Konevîdür (Şem'î 242a)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

ma'nâların denizi olan şeyh-i dîn, *ma'nâ Allah'tır* dedi. Yani ister bir vasıta ile ister vasıtasız, bu sûret âlemine tasarruf ve tecelli eden, görünürdeki şeylerin maksudu ve ma'nâsı Allah'tır. Surûrî ve Şem'î şeyh-i dînden murat *Sadreddîn Konevî Hazretleri'*dir demişlerdir. Ancak buna getirdikleri herhangi bir delil yoktur. Bu kavram *Konevî* için mümkün olabileceği gibi kibârdan herhangi biri için de mümkündür. Aynı zamanda *Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî* için olsa da akla uzak değildir. Çünkü söz konusu anlam üzerine bu çeşit sözleri çoktur. Ama yukarıdaki söz adı geçen iki kâmilin kitaplarında sarîh olarak bulunmamaktadır.¹⁶

Söz konusu kavramın kime delâlet ettiği konusunda en geniş yorumlar Konuk'a aittir. Kendisinden önceki şârihlerin kimleri kastettiğini sıraladıktan sonra düşüncesini açıklar. Hind şârihlerinden alıntılar yapan şârihin verdiği bilgilerden şöyle bir tablo çıkmaktadır:

“Murâd ya *Şeyh Cüneyd* veya *Şeyh-i Ekber*'dir. Nitekim *Cenâb-ı Şeyh-i Ekber* [Kül, bir ibâredir ve sen ma'nâsın] buyurur. (İmdâdullâh-ı Çiştî ve Muhammed Rızâ)

Şeyh-i dîn *Hız. Ali Efendimiz'*den ibârettir ve “el-ma'nâ hüvallah” buyurmuştur. (Şeyh Muhammed Efdal)

Konuk, bu alıntılardan sonra kendi düşüncesine yer verir: Şeyh-i dîn ile *Ferîdüddîn Attâr Hazretleri'nin* kastedildiğini düşünüyorum. Çünkü Attâr 14 yaşlarında iken Hz. Pîr'e *Esrar-nâme*'lerini hediye etmişlerdi. O da bu kitabı dâimâ yanlarında bulundururlardı. Söz konusu ma'nâyı Hz. Attâr şu beytinde beyân etmiştir: “Ma'nâ sensin ve senin hâricin isimdir; sen hazînesin ve bütün âlem tılsımdır.” Attâr 124 yaşında iken Cengiz olayında şehit edilmiştir. *Şeyh-i dîn* ile dînin büyüğü ve eskisi ma'nâsı kastedilmektedir (Konuk 2004: 395-396).

¹⁶ Ma'nâlarının bahri olan şeyh-i dîn ma'nâ hemân ol Allâhdur didi ya'nî eger ma'a'l-vâsiâ eger bilâvâsiâ bu 'âlem-i şüretde mutaşarrif ü mütecellî ve âsnâ-yı zâhireden maşşud u ma'nâ hemân Allâhdur demek olur Surûrî ve Şem'î şeyh-i dînden murâd Şadre'd-dîn-i Konevî Hazretleridir demişler lâkin taşşise delilleri yokdur pes anlara olsa kâbil ve yâhud kibârdan bir âhar kimse de olsa kâbil belki Şeyh-i Ekber olsa da ba'fid degüldür zirâ bu ma'zmun üzre anuñ kelâmı çoğdur ve şarâhaten el-ma'nâ hüvellâh kâvli bu iki kâmilün mütedâvil olan kitablarında yokdur (Ankaravî 273a)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

IV. Kör İçin Süslenmek / Düğün İçin Süslenmek

Ey setîre hîç tû berhâstî

Hvîštenrâ behr-i kûr ârâstî

“Ey örtülü, sen hiç kalkıp kendini bir kör için/düğün için süsledin mi?” (Mesnevî, 2434)

Beyitteki (کور) veya (گور) yazılışları, kelime anlamından dolayı şârihleri farklı yorumlara götürmüştür. Şem’î, düğün ve eğlence anlamındaki (گور) biçimini tercih edip beyti şerh eder: Ey örtülü sen hiç tâat ve ibadet için kalkıp çalıştın mı? Kendini düğün ve eğlence için süsledin mi? Yani hemen dünyevî arzulara meyledersin. Gûr, Farsça’daki *gûr* gâfın zammesiyle düğün ve eğlence ma’nâsındadır.¹⁷

Ankaravî söz konusu yazılışı (کور) biçimiyle tercih edip şerh eder: Ey örtülü, sen hiç kalkıp kendini bir kör için süsledin mi? Kör burada a’mâ ma’nâsında kullanılırsa mahalle uygun olur. Ama Surûrî ve Şem’î’nin verdiği ma’nâ münasebete uymaz. Çünkü bu beyit temsil olup kadının anlayacağı dildendir. Arap bedevî ise ona hâlini anlatmak istemektedir. Kadın körler için değil, mahrem olup gören kimseler için süslenir. İkinci plânda karısına, gönül körü olması durumunda ona derunundaki sırları izhar etmeyeceğini ifade eder. Zira izhar etse de karısı onları göremeyecektir.¹⁸

Konuk ise kelime itibarıyla Ankaravî’nin tercihini kabul etmekle beraber, yorumda bakışını evrene yöneltip Allah’ın kevnde zuhûr etmesini anlatır. Hak, isimlerinin

¹⁷ Ey setîre hîç tû berhâstî ey mestûre hîç sen tâ’at u ‘îbâdet için kalkduñ mı ve sa’f eyledüñ mi hvîštenrâ behr-i gûr ârâstî kendüñi düğün ve ‘ıyş u ‘işret ve neşâtdan ötüri ziyet eyledüñ ya’nî hemâñ dünyâ arzularına sa’f eylersin gûr kâf-ı Fârsîñüñ zammesiyle düğün ve ‘ıyş u ‘işret ve neşâf ma’nâsınadır cemî’an bu sözler A’râbîñüñ cânibindendür kendüñüñ zenine (Şem’î 185b)

¹⁸ Ey mestûre hîç sen kalduñ mı kendüñi kûrdan ötüri tezyîn idüp ârâste eyledüñ mi kûr bunda a’mâ ma’nâsına olmağ mahalle ensebdür ammâ Surûrî ve Şem’îñüñ virdügi ma’nâlar münasebetden eb’addur zîrâ bu beyt meşel mevķı’ında vâķı’ olup ol hatunuñ kendü fehm eyledügi yirden merd-i ‘Arab aña kendü hâlini tefeħhüm eylemek murâd eyler ya’nî ey mestûre meşelâ sen hiç kalkup kendüñi a’mâdan ötüri bezeyüp ârâste eyledüñ mi ma’lûmdur ki eylemedüñ belki mahrem olan bînâlaruñ rü’yet ü seyrinden ötüri kendüñi tertîb ü tezyîn eyledüñ çünkim senüñ hâlîñ budur sen ki kûr-dil olasın senüñçün evşâf u esrâr-ı derunımı nice izhâr eyleyem ve izhâr u ‘ıyân eyledüğüñ taķdîr üzre daħı sen görmege ve müşâhede kılmaga nice kâdir olursın dimek olur ve bu beyt daħı bu ma’nâyı kıılır (Ankaravî 212b)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

mazharlarını kevnî sûretlerde, basar ve basîret sahipleri için icat etmiştir(Konuk 2004: 138).

V. Yâr-ı Sâ(y)il / Yâ resâ(y)il

یا ر سائل / رسائل بود اسرافیل را

K'ezsemâ'aş per berestî flrâ

“İsrafil’in risaleleri / yâri idi ki, onun dinlediğinde fil bile kanatlanırdı.”(Mesnevî, 1951)

Yukarıdaki beytin ilk dizesi, kelimenin yazılma şekillerinden hareketle farklı biçimlerde okunmuş ve şerh edilmiştir. Kelimenin dört farklı anlamı ortaya çıkmaktadır: *Yâr-ı sâ'il*, *yâr-ı sâyil*, *yâ resâyil*, *yâ resâ'il*. Anlam açısından da değişmeler içeren bu yazılışların ilk üçü Ankaravî'nin şerhinde geçmektedir. Sonuncusu ise Konuk'un tercih ettiği yazılıştır. Konuk, ilgili beyitte şârihlerin, bu kelimenin yazımı ve anlamı konusunda tekellüfe düştüklerini belirtir. Ona göre tercih edilmesi gereken ibare *risâlenin* cem'i olan *resâildir*.

Şerhlerde yorumlanış biçimlerine göre söz konusu ibarenin anlam kategorisinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

→ سائل سوال *Yâr-ı sâ'il bûd İsrâfilrâ* (İsrâfile suâl edici yâr idi.)¹⁹

→ سائل سيلان *Yâr-ı sâyil bûd İsrâfilrâ* (Seyelân kökünden olduğu farz edilirse; ihtiyar çengî, canlara ve kalplere hayat bağışlamada ve hoş avâz kılmada, İsrâfil'e cârî bir yâr ve sırdaş olmuştu.)²⁰

→ رسائل رسيله *Yâ resâyil bûd İsrâfilrâ* (Resâyil kelimesi, yâr ve yardımcı anlamındaki resîlenin cemi olarak düşünüldüğünde; o çalgıcı, İsrâfil'e dost ve yoldaş mertebesindeydi.)²¹

¹⁹ Mışra'-ı evvelde *yâr-ı sâyil* lafzında bir kaç vech câyizdür evvelâ *sâyil* su'âlden ola bu taqdîr üzre ma'nâ İsrâfile su'âl idici yâr idi demek olur (Ankaravî 179b)

²⁰ şâniyen sâyil seyelândan ola ya'nî cârî bu taqdîr üzre ma'nâ ol pîr-i çengî hayât-bağş-ı cân u cenân olmada ve âvâz u elhân kılmada bir yâr-ı cârî ve hem-zebân-ı sârî idi İsrâfile (Ankaravî 179b)

²¹ şâlişen yâ hârf-i 'a'fe ola *resâyil* resîlenün cem'idür *resîle* böyle mahallerde yâr-de ve mu'în ma'nâsına gelür bu vech üzre ma'nâ yâhud ol mu'trib İsrâfile yâr-deler ve hem-âvâz u demsâzlar mertebesinde idi ki anuñ âvâzunuñ istimâ'ından per ü bâl

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009

رسائل → رسالة *Yā resā'il būd İsrāfilrā* (Bu çalgıcının nağmeleri Hz. İsrâfil'in risaleleri idi. Yani çalgıcının her bir nağmesi, İsrâfil'in ervâha bir nefhası idi)²²

Şem'î, gramer açısından herhangi bir ayrıntıya girmez. Ancak söz dizimi ve anlamdan yola çıkarak onun iki anlam kast ettiğini söyleyebiliriz. Metin, *yâhud İsrâfile resâyil idi ya'nî İsrâfil andan müstefid olurdu ve İsrâfile mu'avenet idici idi*, şeklindedir. Burada *yâhud* ibaresi, baştaki kelimenin *yâr* olmayacağını gösterir. Bu durumda kelime *risâlenin* cemi olan *resâil* olabilir. Yani İsrâfil'e gelen bir haber, risâle veya nefha anlamı taşır. Bu yorum, Konuk'un sözünü ettiği gibi bizi tekellüfe götürebilir. Zira hemen ardından gelen (*ve*) bağlacı ile *İsrâfile mu'avenet idici idi* cümlesi, baştaki ibarenin *resîle=yardımcı* kelimesinin cemi *resâyil* olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Çünkü aynı anlam Ankaravî tarafından da kullanılmıştır.²³

VI. Güft ü Gûdan Etek Silmek / Güft ü Gû Sırrının Eteğini Yaymak

پیر دامن را ز گفت و گو (فشانند)
Pîr dāmenrā ziguft u gū fişand

پیر دامن راز گفت و گو (فشانند)
Pîr dāmen-rāz-ı guft u gū fişand

Nîm gufte derdehân-ı mâ bumand

biterdi pîl gibi girân ü şakîl olanlara ve keşâfet ü kesâletde çalanlara dimek olur (Ankaravî 179b-180a)

²² Ya resâil tabîrinde şurrâh-ı kirâmın ihtilâfı vardır ki kimi “yâr” ve “sâil”i itibar etmiş ve tekellûf ile mana vermiştir. Kimi “yâ” ve “resâil” itibar edip resâilin manasında tekellûf etmiştir. Fakire göre külfetsiz olarak anlaşılan mana “yahut bu çalgıcının nağmeleri Hz. İsrâfil'in risaleleri idi. Yani çalgıcının her bir nağmesi, İsrâfil'in ervâha bir nefhası idi” demek olur. Zira resâilin müfredi, risâledir ve risâle lügatte haber göndermek ve haber vermektir. Ve mûsikînin nagamâtı da pek çoktur. Binâenaleyh burada resâilin cemi olarak istimâl buyrulması yerindedir. Ve “yâ” terdid içindir. Nitekim yâ şöyle veyâ böyle deriz(Konuk 2004: 14).

²³ Yâhud İsrâfile resâyil idi ya'nî İsrâfil andan müstefid olurdu ve İsrâfile mu'avenet idici idi k'ezsemâ'eş per berestî filrâ ki anuñ semâ' u istimâ'ından filûñ çanadı biterdi ya'nî fil bir vechle çüst ü çâpük olurdu ki güyiyâ murğ gibi pervâz itmege kaşd eylerdi (Şem'î 152b)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

“İhtiyar, dedikodudan eteğini silkti / güft ü gû sırrının eteğini yaydı. Dilimizde yarım bir söz kaldı.” (Mesnevî, 2260)

Kelimelerin eski yazıyla veriliş biçimlerinden kaynaklanan bir yorum farkı da yukarıdaki beyitte vardır. Şârihler bu beyti

dāmenrā zi = دامن را ز

dāmen-rāz-ı = دامن راز

tercihlerinden hareketle şerh etmişlerdir.

Şem’î, پیر دامن را ز گفت و گو فشاند (*Pîr dāmenrā ziguft u gû fişand*)

imlâsını tercih eder. Buna göre yorum şöyle olacaktır: İhtiyar çalgıcı dedikodudan eteğini silkti ve suskun kaldı. Onun kelimelerinden bizim ağzımızda bir miktar söz kaldı.²⁴

Kelime tercihinde Ankaravî, Şem’î’yi takip eder. Beytin yorumu şöyle gelişir: İhtiyar çalgıcı eteğini sözdən ve kelimedən silkti. Yani dedikodudan kendini halâs etti. Onun bu durumundan sonra söz ağzımızda kaldı. Yani bizim lisanımızda bir miktar söylenmiş kısma kaldı.²⁵

Seleflerinin yorumlarını okuduğuna emin olduğumuz Konuk ise bu beyitte, onların aksine kelimelerin yazımından hareketle beyti farklı bir şekilde şerh eder. Ona göre önceki şârihlerin tarzında tekellüf vardır. O yüzden Hind şârihlerinin anladıkları ma'nâyı zevke daha uygun bulur. Ma'nâ şöyledir: İhtiyar güft ü gû sırrının eteğini yaydı, onun ağzında söz yarım kaldı. Çalgıcıya vahdet-i vücûd sırrı zâhir olunca söyleyicilik sırrının yani Hakk'ın kelâmının sıfatlarını, kendi mazharından zuhûru sırrının eteğini yaydı. Yani bu sırdan söylemeye başladı, fakat onun ağzında bu vahdet-i vücûd sırrından yarım söz kaldı. Çünkü vahdet-i vücûd sırrı, zevke ve vicdâna ait olduğu için lafız kisvesine büründürülmek istenildiği vakit o söz yarım olur, tamam olmaz. Bunun için nazarlarında kesret ön plana çıkan kişileri bu vahdet-i vücûd meselesi şaşırtır. O bakımdan birçok kimse, yanlış anlamak yüzünden dalâlete düşmüştür. Beyti bu

²⁴ Pîr-i çengî güft ü gûdan dāmenini silkti ve sâkit oldu yarım söz ya'nî anuñ kelâmından bizüm ağzumuzda bir miqdâr söz kaldı (Şem’î, 174a)

²⁵ Pîr-i çengî dāmenini sözdən kelimedən silkti ya'nî güft ü gû mertebesinden kendüyi halâş kıldı yarım söz anuñ hâlinde bizüm dehânımızda kaldı ya'nî bir miqdâr söylenmiş kısma bizüm lisânımızdan vâkıf oldu (Ankaravî 202a)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

şekilde şerh eden Konuk, ilk mısradaki *dāmen-i rāz-ı* ibaresini vezin gereği mahzûf hâle getirerek izafeti *dāmen-rāz-ı* şeklinde terkiib-i izâfî olarak kabul etmek durumunda kalır (2004: 94-95).

VII. Reng-i Âl / Al

Desthā bu 'brīde aşhāb-ı şimāl

Vā nümāyem reng-i küfr ü reng-i āl

“Elleri kesilmiş ashâb-ı şimâli; küfrün rengini ve *âln* rengini göstereyim” (Mesnevî, 3565)

Zeyd ile Hz. Peygamber hikâyesi kısmında yer alan bu beyitte “*reng-i āl*” ibaresini Ankaravî ve Konuk farklı yorumlamışlardır. Zeyd’in “Elleri kesilmiş ashâb-ı şimâli; küfrün rengini ve *âln* rengini göstereyim” ifadesini Ankaravî, “*āl*’i *soy*, *aile* anlamında alarak yorumlar: Cehennem ehli olan ashâb-ı şimâli elleri ve ayakları kesilmiş oldukları halde göstereyim. Ayrıca küfrün rengi ile âlin rengini göstereyim. Yani ehl-i küfür ile ehlullâh ve ehl-i Muhammed’in rengini göstereyim. Her Kur’ân ehli Allah’ın âli ve her muttakî kişi de Hz. Muhammed’in âlidir. Ankaravî ileri sürdüğü bu düşüncesine “*ālū'l-Ḳur’āni ālullāh = Kur’ân’ın âli, Allāh’ın âlidir.*” hadîs-i şerîfini dayanak olarak sunar.²⁶

Konuk bu beyitte, yararlandığı kaynakların söz konusu kavrama farklı anlamlar verip yorumladıklarına değinir. Yukarıda da söz edilen Ankaravî’nin yorumundan sonra Hind şârihlerinin “*āl*’i *kırmızı* olarak alıp bu rengi ehl-i imanın rengine nispet ettiklerini belirtir.²⁷ Kendi yorumu kelimenin *serâb*, *hayâl* anlamına göredir. Bu takdirde *reng-i āl* ibaresi ile küfür ehlinin serâb gibi olan amellerine işaret edilmiş olur.

²⁶ Aşhâb-ı şimāl ki murād ehl-i cehennemdür elleri ayakları kesilmiş oldukları hâlde gösterem (...) ve daḥı gösterem reng-i küfri ve reng-i āli ya’ni daḥı ehl-i küfrün rengini ve ehlullâh ve ehl-i Muḥammedün rengini gösterem her ehl-i Ḳur’ân āl-i Allāh ve her taḳî vü naḳî āl-i Muḥammedür nitekim Enes bin Mâlikden mervîdür *ḳāle ‘aleyhi’s-selām ālū'l-Ḳur’āni ālullāh* (Ankaravî, 286b)

²⁷ Beyt-i şerifteki *āl* kelimesini Ankaravî Hazretleri Arabî olarak ehil mânâsına almışlar ve küfrün ve âl-i Muhammed’in rengini göstereyim manasını vermişlerdir. Hind şârihleri *āl* kelimesine Fârisî olarak kırmızı manasını vermişler ve bu rengi ehl-i imânın rengine nispet etmişlerdir (Konuk 2004: 443-444).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Konuk bu yorumuna “*Küfr edenlerin amelleri serâb gibidir.*”²⁸ ayetini de dayanak olarak getirir (2004: 443-444).

Sonuç

Bu çalışmada Mesnevî'nin bütününe yapılan klâsik şerhlerden Şem'ullâh Şem'î'nin *Şerh-i Mesnevî'si*, İsmail Rusûhî-i Ankaravî'nin *Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûretü'l-Maârifî* ve Ahmed Avnî Konuk'un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nin birinci ciltleri mukayeseli bir şekilde okunmuştur. Şerhlerde sözdən ma'nâya uzanan şerh çizgisinde şârihlerin kimi kelime ve ibarelere ilişkin yorum farklılıklarına dikkat çekilmiştir.

Şem'î'nin eseri ilk Türkçe şerh olduğu için kimi yerlerde sadece Surûrî'nin Farsça şerhine temas eder. Bu temas da genelde isim ve kaynak zikredilmeden yapılır. Ancak Ankaravî, ilmî bir edâya sahip olduğunu düşünüp ibare ve ma'nâların daha *evlâsını* şerhettiğini belirtir. Bu açıdan yorumların farklılaştığı kısımlarda diğerlerinden daha iddiacı bir görüntü sergilemekten çekinmez. Çoğu yerde Surûrî ve Şem'î'nin isimlerini zikredip düşüncelerini belirtir ve sonrasında ilgili metni kendi yorumuyla değerlendirir. Tüm şerhleri görme imkânına sahip olan Konuk ise Osmanlı coğrafyasında te'lîf edilmiş şerhleri değerlendirip eleştirmenin yanında Hind şerhlerine de ilgi duyar. Yorumlarının bir kısmında bu tesir açıkça görülür. Ancak Konuk'un şerhi, klâsik şerhlerin taklidi değil, onların anlam dünyasından istifade etmiş bir zihnin özgün yorumlarını içeren bir metindir.

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle şârihlerin Mesnevî metnini; kelimenin okunuş biçimi, çeşitli lugat anlamları ve tasavvufî yorumları çerçevesinde değerlendirdiklerini görmekteyiz. Esasen şerhleri bir diğerinden farklı ve zengin kılan özelliğin, da bu yorum farklılıklarında yer aldığına işaret etmek gerekmektedir.

²⁸ “İnkâr edenlere gelince, onların amelleri, ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder; nihayet ona vardığında orada herhangi bir şey bulamamış, üstelik yanbaşı da (inanmadığı, kendisinden sakınmadığı) Allah'ı bulmuştur; Allah ise, onun hesabını tastamam görmüştür. Allah hesabı çok çabuk görür.” (Nûr, 39).

KAYNAKÇA

- ATEŞ, Ahmet (1953), “Mesnevî'nin Onsekiz Beytinin Ma'nâsı”, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuat Köprülü Armağanı*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, s. 36-50.
- ATEŞ, Ahmet (1369) “Âgâz-ı Mesnevî, Ma'nâ-yı Hicdeh Beyt”, (Çev: Tevfik Sübhânî), *Mevlânâ (Ez-Dîdegâh-ı Türkân u İrâniyân)*, s. 159-174, İran Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- AVŞAR, Ziya (2008) “Tenkitli Metin Neşrinde İmlâ Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler” *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları (İmlâ Özel Sayısı)*, Volume 3/, Fall 2008, s. 75-111.
- AYAN, Hüseyin (1986) “On Sekiz Beyte İki Türlü Bakış”, I. Milli Mevlânâ Kongresi Bildirileri, s. 325-330.
- BANKIR, Malik (2004) *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî (Metin-İnceleme-Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- BAŞTÜRK, Orhan (1997) Sururî'nin Mesnevi Şerhi(Tanıtım-İndeks- Tenkitli Metin, vr.1b-40a), *Bastılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CAN, Şefik (2002) *Cevâhir-i Bavâhir-i Mesneviye: Mesnevî'den Seçmeler*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- CAN, Şefik (2004) *Mevlânâ Hayâtı-Şahsiyeti-Fikirleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- CEYHAN, Semih (2005) *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.
- CEYHAN, Semih; Mustafa Topatan (2008) *Mesnevî'nin Sırrı-Dibâce ve İlk On Sekiz Beyit Şerhi*, Hayykitap Yayınları, İstanbul.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1998) “Muhtelif Şerhlere Göre Mesnevî'nin İlk Beyti ile İlgili Düşünceler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 525-545.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

-
- ÇELİK, İsa (2002) "Mevlana'nın Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, S 19, s. 71-93.
- DEMİREL, Şener (2009) *Dinle Neyden-Mesnevî'nin İlk Onsekiz Beytinin Türkçe Şerhleri*, Manas Yayınları, Elazığ.
- DURGUN, Selahattin (1993) *Sarı Abdullah ve Şerh-i Mesnevî (Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- DURU, Necip Fazıl (2003) "Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk 18 Beytini Şerhi", *Tasavvuf*, Yıl 4, Temmuz-Aralık 2003, s. 151-175.
- GÖLPINARLI, Abdulkaki (Tarihsiz) *Mesnevî Tercümesi ve Şerhi*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.
- GÜLEÇ, İsmail (2006) *İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- İsmail Rusûhî-i Ankaravî, *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, No: 1260.
- Kenan Rıfâî (2000), *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- KILIÇ, Atabey (2007a) "Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi", *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara, s. 416-421.
- KILIÇ, Atabey (2007b) "Günümüzde Metin Neşri ve Problemleri Üzerine Düşünceler", *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara, s. 478-488.
- KOÇOĞLU, Turgut (2007) "Şem'î Şem'ullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi", *Uluslararası Türk Tasavvuf Kültürü ve Mevlana Sempozyumu*, 29-30 Eylül 2007, Manisa.
- KOÇOĞLU, Turgut (2009) "Türkçe İlk Mesnevî-i Şerîf Şerhlerinden Seyyid Ebussu'ûd bin Seyyid Sa'dullah El-Hüseynî El-Kayserî'nin Şerh-i Mesnevî'si", *III. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına), 13 Şubat 2009 Kayseri.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

- KONUK, Ahmed Avni, (2004), *Mesnevî-i Şerîf Şerhi 2*, Gelenek Yayınları, İstanbul.
- KONUK, Ahmed Avni, (2006), *Mesnevî-i Şerîf Şerhi 1*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- KORTANTAMER, Tunca (2004) “Genç Edebiyat Araştırmacısının Yanlıları”, *Eski Türk Edebiyatı-Makaleler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 31-54.
- MENGİ, Mine (2000) *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, Mürsel (1995) *Farsça Dilbilgisi*, Murat Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, Şeyda (2007) *Şem’î’nin Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif (1997) *Farsça Grameri-Sarf ve Nahiv*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Şem’ullâh Şem’î, *Şerh-i Mesnevî*, Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi No: 6401.
- KARABEY, Turgut; Mehmet Vanlıoğlu; Mehmet Atalay (1996) *Şeyh Galip, Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Erzurum.
- TANYILDIZ, Ahmet (2007) “Şem’î, Ankaravî ve Bursevî Şerhleri ve Mesnevî’nin İlk 18 Beytini Yorumlama Yöntemleri”, *Marife Dergisi Mevlana Özel Sayısı*, S 3, s. 123-146, Konya.
- TARLAN, Ali Nihad (1981) *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Yayınevi, s. 191-202, İstanbul.
- YAVUZ, Kemal (1980) “Erzurumlu Ahmet Naim’in Mesnevî Şerhi”, *I. Millî Türkoloji Kongresi 6-9 Şubat 1978, Tebliğler*, Kervan Yayınları, s. 176-181, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*